

Varstvo človekovih pravic v času pandemije

Marko Bošnjak

Pandemija COVID-19 je presenetila svet. Pred tem se je zdelo, da so izzivi človeštva mnogi, a predvidljivi. Soočali smo se s podnebnimi spremembami, iskali meje sodobnim tehnologijam in odgovore na terorizem. Klasični viri pogube, kot so vojna, lakota in bolezni, so postajali obrobni ter krajevno omejeni. Nepripravljenost na pandemijo se je pokazala na različnih ravneh, od pomanjkanja varovalne opreme, kadrovske in tehnično podhranjenega zdravstvenega sistema, pa do velikih prilagoditvenih težav vseh družbenih podsistemov.

Če je bila pandemija presenečenje, pa za človeštvo ni bila nič novega. Novo je to, da bolezen ni le zdravstveni, po svojih učinkih pa tudi gospodarski in socialni problem, temveč je v veliki meri tudi pravni izziv. Med pravnimi izzivi ima svoje posebno mesto varstvo človekovih pravic. Kmalu je postalo jasno, da ukrepi za zaježitev širjenja bolezni vlad posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine, primeroma v osebne pravice, pravico do zasebnega in družinskega življenja, pravico do izobraževanja, pravico do zbiranja, svobodo gibanja, mestoma (v primerih posebej stroge karantene) tudi v osebno svobodo. Počasnost in neustreznost ukrepanja v posameznih primerih pa je sprožila vprašanja, ali je država izpolnila svoje pozitivne obveznosti varovanja nekaterih človekovih pravic, predvsem pravice do zdravja, pa tudi pravice do življenja. Ko gre za navedeni pravici, se dolžnosti države ne ustavijo pri prepovedi odvzema življenja ali poslabševanja zdravja. Država ima namreč, med drugim, operativno dolžnost zagotavljati dostop do storitev, ki rešujejo življenja, pa tudi sprejeti ukrepe, ki preprečujejo, da bi se uresničila nevarnost za življenje. Navedena operativna dolžnost se je s pojavom pandemije pokazala v posebej aktualni luči.

Pri snovanju ukrepov so nekatere države, vsaj občasno, izbrale tako imenovani absolutni pristop, v okviru katerega imata življenje in zdravje absolutno prednost pred drugimi družbenimi vrednotami in je za njuno varstvo dopustno vse. Večinoma pa je jasno, da gre pri tem za reševanje zelo zapletene enačbe, v okviru katere je treba upoštevati številne dejavnike. Poleg negativnih učinkov, ki jih imajo ukrepi zoper širjenje pandemije na gospodarstvo, socialno sliko, duševno zdravje prebivalstva in podobno, so pomemben člen tudi človekove pravice in temeljne svoboščine.

Tisti, ki so pri ocenjevanju odgovorov na pandemijo poudarjali varstvo človekovih pravic, so bili pogosto ocenjeni kot nadležni. Res je, da so se nekatere neevropske države, ki jim je za človekove pravice malo mar, redoma učinkovito spopadale s COVID-19. A to ne pomeni, da je račun preprost in da manj pravic pomeni več uspeha pri boju z boleznijo.

Tezi, da človekove pravice in temeljne svoboščine ovirajo preprečevanje širjenja pogubne bolezni, želim postaviti antitezo, da prav odlično poznavanje in zavestno udejanjanje tega koncepta, ki je ključen za pošteno in učinkovito sobivanje v družbi, zagotavlja dolgoročno vzdržno in uspešno strategijo spoprijemanja s pandemijo. Predvsem pa je to edini način, s pomočjo katerega je mogoče ohraniti bistvo evropskega vzorca življenja, ki ga zaznamujejo demokracija, pluralizem, strpnost in odprtost duha.

Naj začnem s pozitivnimi obveznostmi države, četudi so zgodovinsko poznejše in ne izhajajo neposredno iz besedila mednarodnopravnih in ustavnih dokumentov, marveč jih je iz njih kot živih instrumentov izluščila sodna presoja. Na prvo mesto jih postavljam zato, ker je njihov pomen za boj zoper epidemijo najbolj samoumeven. Zgoraj sem pojasnil, da je v njihovem kontekstu najbolj pomembna operativna dolžnost države (a) zagotavljati storitve, ki rešujejo življenja, in (b) preprečevati, da bi se uresničila nevarnost, ki jo za življenje prinaša COVID-19. V zvezi s prvo pozitivno operativno obveznostjo je bilo ob začetku pandemije očitno, da so bile bolnišnične in druge zdravstvene kapacitete kronično nezadostne in to ne le glede števila postelj in opreme, temveč tudi in predvsem glede razpoložljivega osebja. Slednji primanjkljaj je še posebej pereč, saj je respiratorje, postelje in drugo opremo mogoče hitro kupiti, izšolati zdravnike in medicinske sestre ter jih ohraniti v domačem okolju pa je mnogo težje. Dobro

razvit zdravstveni sistem, katerega stvarne in človeške kapacitete presegajo potrebe »mirnih« časov, tako ne more biti zgolj stvar ugodnih gospodarskih okoliščin, aktualnih političnih usmeritev ali ideoloških preferenc, temveč jasna obveznost, ki jo terja tako jedrna pravica, kot je pravica do življenja.

Preprečevanje širjenja pandemije je na prvi pogled zelo abstraktna maksima, iz katere je težko izvesti zahtevo po konkretnih ukrepih z dedukcijo v vakumu, temveč je to mogoče le v luči konkretne situacije. Primeroma je znano, da so šibka točka širjenja epidemije domovi za starejše. Položaj v teh domovih narekuje najustreznejše ukrepe v danem trenutku. S tem v zvezi pa naj spomnim še na eno pozitivno obveznost države, ki izvira iz pravice do življenja, namreč dolžnost učinkovito preiskati kršitve te pravice. V povezavi z operativnimi dolžnostmi države pri varovanju življenj naj spomnim, da so v več državah sprožili kazenske preiskave o ustreznosti ravnanja nosilcev oblasti ob soočenju s pandemijo. Takšne preiskave so lahko občutljive, kadar pretirano posegajo v prosto polje političnih odločitev in s tem hromijo nujno odločnost ob soočenju z najzahtevnejšim izzivom po koncu II. svetovne vojne.

Sprejemanje ukrepov zoper širjenje bolezni pa redoma posega v človekove pravice in temeljne svoboščine in s tem sproža negativne obveznosti države. S tem v zvezi je najprej pomembna občutljivost za človekove pravice, ki omogoča razumeti, v katero pravico posamezen ukrep posega, na kakšen način in v kakšni meri. Nato je treba presoditi, ali je konkretni poseg v pravico dopusten. Kriteriji dopustnosti niso pri vseh pravicah enaki, pri številnih pa je pomembno predvsem, da so skladni z zakonom, da zasledujejo legitimen cilj in da so nujni v demokratični družbi. Medtem ko legitimni cilj ni vprašljiv, pa je potrebno skrbno paziti, da so ukrepi pravno primerno oblikovani, predvidljivi ter takšni, da onemogočajo samovoljo oblasti. V zvezi z zadnjim kriterijem, namreč nujnostjo v demokratični družbi, je posebej pomembno, da oblast izbere ukrep, ki najmanj posega v pravico in katerega pričakovani učinki so sorazmerni z negativnimi posledicami, ki jih neizogibno prinaša. Ukrep, ki bi ogrožal bistvo demokratične družbe, predvsem njen pluralizem in odprtost duha, pa nikakor ni dopusten.

Oblast, ki bo sprejela ukrepe v skladu z zgoraj navedenimi načeli, bo učinkovitejša od tiste, ki bo eratično iskala izhod iz zdra-

vstvene krize. Prav tako bo bolj legitimna, zato bodo njene ukrepe bolj spoštovali in izvrševali. Predvsem pa bo ohranila demokratične elemente naše civilizacije, s čimer jo bo utrdila za prihodnje izzive, kakršni koli že bodo.